

Kirken underviser

4-2001

November

Sorg og tab

**Børn i sorg og
krise**

**Hvor må det dog
være trist**

Jobs hjørne

**Hengivenhedens
pris**

Livet går ikke op

Sorg og tab

Temaet "Sorg og Tab" er ikke et emne, man normalt forbinder med undervisning. Dette temanummer indeholder da heller ikke et egentligt undervisningsforløb. Til gengæld gives der flere spændende bud på, hvordan præst og kirke kan være tilstede for sørgende mennesker.

Indhold

3

Børn i sorg og krise - en samarbejdsrelation mellem skole og kirke.

Sognepræst Lars Nymark Heilesen videregiver erfaringer fra et skole-kirke-samarbejde, der har resulteret i, at flere skoler i dag har en gennemreflekteret "Omsorgsplan for sorg og krise".

7

Jobs hjørne

Kunstneren Mette Fredholm beskriver sin installation "Jobs hjørne", som er opstillet i Københavns domkirke.

9

„Hvor må det dog være trist“

Diakon Nina Gustavussen videregiver sine erfaringer som medleder af en sorggruppe.

13

Hengivenhedens pris - en kirkebladsartikel

Henriette Heide-Jørgensen, sognepræst og præst i psykiatrien i Middelfart skriver om det, der er blevet omtalt som sorgens faser.

17

„Livet går ikke op“ - email-interview med Tine Lindhardt

Om Tine Lindhardts studiemateriale "Fra askedyngel til mødet med Gud Læsninger i Jobs bog". Emnerne er bl.a. vrede, skyld og Guds tilsyneladende uretfærdighed.

25

Boganmeldelser

Finn Rosenberg anmelder --- 6 gode bøger.

Børn i sorg og krise

- en samarbejdsrelation mellem skole og kirke

Af sognepræst Lars Nymark Heilesen

På Ådalsskolen i Rosenholm kommune havde en arbejdsgruppe for et par år siden indkaldt til en fælles "pædagogisk dag" om "Børn i sorg og krise". Alle skolens forskellige personalegrupper, skolebestyrelsen og de lokale præster var inviteret. Konsulent Jes Dige fra Kræftens Bekæmpelse skulle holde oplægget. Bagefter skulle forsamlingen drøfte konkrete initiativer. Hvordan kunne skolen blive bedre rustet til at møde den situation, hvor sorg og krise rammer ind? Det blev en utrolig væsentlig arbejdsdag!

Skoleledelsen skriver om dagen: "Vi blev bevidste om betydningen af at have gjort sig tanker om den svære situation, inden man står i den, ligesom det blev tydeligt, at et samarbejde på tværs af institutioner blev en synlig nødvendighed. Der var virkelig stof til eftertanke for alle."

Præsten gik fra dagen med en erfaring af, at her var en vigtig side af et skole-kirke-samarbejde. Siden er det blevet anledning til, at det lokale Skole-kirke-samarbejde i Ebeltøft, Rosenholm og Rønne provsti har arrangeret en tilsvarende tværkommunal arbejdsdag for skoler og præster i provstiet. Resultatet er, at de fleste skoler i dag har en gennemreflekteret "om-sorgsplan for sorg og krise". Men mindst lige så vigtigt: det er blevet til en væsentlig samtale om døden og livet mellem præst og lærer, der hver fra deres side står med samme dan-nelses- og omsorgs-opgave over for børnene.

Sorg og krise

Sorg og krise i forhold til skolen handler her om

- det personlige tab, når en elev i klassen mister

- det fælles tab, når klassen mister en elev eller en lærer

- det kollegiale tab, når lærerkollegiet mister en elev – eller en kollega.

Hvert år dør i Danmark omkring 700 børn under 18 år. Mindst 4000 børn mister hvert år en af deres forældre. Det svarer til, at der i hver eneste skoleklasse – statistisk set – vil være en elev, der i løbet af sin skoletid oplever at miste en af sine forældre. Der til kommer så yderligere 300.000 børn, som gør sig nogle tilsvarende erfaringer af tab og sorg ved at skulle leve adskilt fra den ene af forældrene – typisk pga. skilsmisse.

Det er også dit ansvar

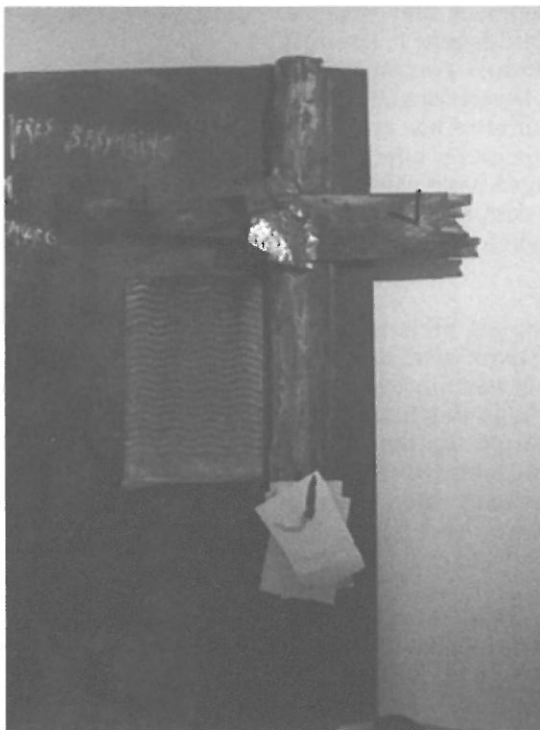
Pædagogisk konsulent i Kræftens Bekæmpelse Jes Dige siger: "Når livet gør ondt, er det hos vores nærmeste,

vi kan hente den bedste støtte. Det gælder også for børn.

Børn og unge, der oplever langvarig, livstruende sygdom eller tabet af en far, mor eller en søskende, har langt fra altid mulighed for at finde den hjælp, de har behov, inden for hjemmets fire vægge.

Tiden med langvarig sygdom og død er voldsomt belastende for den eller de efterlevende forældre, og meget ofte formår de ikke at dele deres sorg og fortvivlelse med børnene, som overlades til deres egne fantasier og i heldigste fald andre ansvarlige voksne, som tør tale med dem om deres problemer.

Ill. Mette Fredholm: Detalje "Jobs Hjørne"

Vi voksne, der har ansvaret for børn i den tid, de er væk fra hjemmet, er særdeles centrale figurer i børnenes liv. Børnene knytter sig tæt følelsesmæssigt til os. Det medfører et stort ansvar. Ikke mindst i situationer, hvor børnene er udsat for svære hændelser som skilsmisse – sygdom og død. Så har de i meget høj grad brug for fællesskabet med de ansvarlige voksne, de omgås i hverdagen.

Det er en stor misforståelse at tro, at børn kan beskyttes fra den del af virkeligheden, som handler om tab, sorg og død, blot ved at vi ikke inddrager dem og skjuler vores egne følelser for dem.

Den eneste beskyttelse, børnene har i disse situationer, er netop fællesskabet med os. Derfor er det også dit ansvar at tage hånd om børn i sorg.”

Temadag – Om Sorg

Jes Diges overvejelser blev afsat for tema-eftermiddagen i Ebeltoft, Rosenholm og Rønde kommuner. Inviteret var lærerrepræsentanter, præster (kommunerne har endnu ingen sognemedhjælpere; ellers skulle de naturligvis også have været med), sundhedsplejersker og folk fra PPR (Pædagogisk-Psykologisk Rådgivning).

Efter Jes Diges oplæg blev der arbejdet i grupper, hvor alle de deltagende faggrupper var repræsenteret. Opgaven var at tage udgangspunkt i en konkret situation: en lærer er på cykeltur med sin 9.klasse. Pludselig bliver en af eleverne ramt alvorligt af en bil. Hun bliver kørt på sygehuset og er død ved ankomsten. Hvad skal de ansvarlige voksne omkring pigen og klassen gøre – i den øjeblikkelige situation på vejen, siden på skolen med klassen og kolleger, re-

Ill. Helle Lærke

sten af dagen med forældrene, dagene efter, omkring begravelsen og bagefter igen?

Konkretheden gjorde, at det ikke kunne lade sig gøre at smutte udenom. Alle måtte i tankerne bevæge sig ind gennem den mørke tunnel. Den faglige forskellighed i tilgangen viste sig særdeles frugtbar. Der dukkede hele tiden vinkler og synspunkter op, som ingen kunne have fundet ind til alene. Gang på gang måtte der tages stilling. Hvilke muligheder har vi her? Hvilke ressourcpersoner har vi til at hjælpe og støtte? Hvad skal der siges i klassen næste morgen? Hvad foretager vi med den samlede flok elever på skolen? Hvilke ritualer kan vi gribe til? – for her viser netop ritualets nødvendighed sig!

Resten af temadagen gik med, at forsamlingen i plenum prøvede at gennemgå forløbet. De mange ideer, stadi- dilemmaer og ubesvarede spørgsmål fra de enkelte grupper blev vendt. Det var forarbejdet til, at faggrupperne nu sammen skulle tilbage til deres lokale skoler for at prøve at udarbejde en "omsorgsplan", som passer til det pågældende sted.

En omsorgsplan

Arbejdet var netop ikke gjort med diskussionen på temadagen. Lærere, teknisk og administrativt personale, skolebestyrelse, personalet i skolefritidsordningen - alle omkring en skole må have været med gennem samtalen om det vanskelige, hvis man skal gøre sig forhåbning om, at de voksne er parat til at handle den dag, sorg og krise rammer.

Selvfølger kan død og tab aldrig forudgribes. Enhver situation er unik og stiller sine særlige krav, som først situationen selv tegner. Men hvis de voksne omkring børnene ikke skal blive taget helt på sengen og måske bare komme til at fægte i forvirret panik eller lade sig lamme, er det en afgørende hjælp, at sammenhængen forinden er tænkt og talt igennem sammen. Ligesom det er vigtigt at vide, hvor man har hinanden.

Alle, der arbejder med børn, har et professionelt ansvar, som man ikke kan kaste fra sig, mindst af alt når sorg og krise bryder ind.

To eksempler

I Ådalsskolens handleplan, vedtaget af samarbejdsudvalget og pædagogisk råd, hedder det om "dagen derpå" i en klasse, som har mistet en kammerat:

- Klasselæreren er i lokalet, når de første elever ankommer. Elevens plads kan være markeret på en speciel måde f.eks. med lys
- Man taler meget grundigt om, hvad der er sket (rygter skal manes i jorden)
- Man snakker med eleverne om den døde elev. Eleverne skal have lov til at fortælle alt, både positive og negative oplevelser. Det er en god idé at lade eleverne lave et materiale om den døde til forældrene; det kan være digte, tegninger og små historier
- Der skal være mulighed for at lave aktiviteter, der ikke har med død at gøre
- Dagen afsluttes, så der ikke er elever, der skal hjem til et tomt hus.

Eleverne kan evt. gå i klubben, indtil forældrene kommer hjem. De store skal opfordres til at sidde samlet et sted på skolen sammen med en lærer, de kender godt, indtil de kan tage hjem til forældrene

- Præsten kontaktes og kommer i klassen for at fortælle om begravelsen. Besøget kan foregå den første dag eller en anden dag inden begravelsen.

I Mørke skoles handleplan står der om den mindehøjtidlighed, man har vedtaget at holde på skolen ved en elevs eller personales død:

- Hele skolen samles. Lederen forestår mindehøjtidligheden, evt. sammen med præsten
- Der spilles dæmpet musik, f.eks. Mozarts requiem, mens alle finder en plads
- Kort tale
- Et halvt minuts stilhed
- Læsning af tekst, digt, skriftord eller andet. (evt. præsten)
- Sang/salme
- Afslutningsord

Ingen kan undgå at blive ramt personligt, når mennesker – og ikke mindst børn – i omgangskredsen dør. Kun ved at bevæge sig ud i tanken på forhånd og lægge nogle rammer for handlemuligheder kan man være med til at fastholde "professionaliteten" trods det, at man selv er dybt personligt berørt i situationen. Professionaliteten hører med såvel til lærerens som til præstens ansvar. Temadagen og omsorgsplanerne er en kvalificering af den professionalitet.

Skole og kirke i samtale

Når en skoles arbejde med at formulere en handleplan omkring børn i sorg og krise i artiklens overskrift er markeret som en samarbejdsrelation mellem skole og kirke, skal der ikke herske tvivl om, at omsorgsplanen fortsat er skolens opgave. Kirken skal ikke ind for at overtage den opgave. Skolen både skal og kan selv! Ligesom det langt fra er givet, at det er præsten, der skal stå for f.eks. skolens mindehøjtidlighed i forbindelse med en elevs død.

Men dette er skrevet på baggrund af en erfaring af, at præsten viser sig at være en væsentlig ressourcperson i forhold til skolens eget arbejde med omsorgsplanen. Ikke kun optræder præsten for det meste omkring død og begravelse og er en person med

Som æbler af guld i skåle af sølv er ord i rette tid. - Ordsprog.

Foto: Helle Lærke

professionel kompetence i skolens lokalområde, der altid kan kontaktes og bruges som sparringspartner af lærere, skoleledelse m.m. Men erfaringen fra de seneste års arbejde med temaet i Ebeltoft, Rosenholm og Rønde kommuner har vist, at netop præsten kan være med til at hjælpe samtalen igennem, når der skal tales konkret mellem lærere og fritidsklubmedarbejdere m.m.. For ingen kan gennemtænke situationen omkring en elevs eller kollegas død – uden at måtte forholde sig til sin egen død! Da er der ord, som man er nødt til at finde, og vilkår, som man er tvunget til at blive holdt fast på. Der har præsten med *sin* "professionalitet" mulighed for at være behjælpelig.

Omkring skolernes "omsorgsplaner" ligger der altså et skole-kirke-samarbejde af en anden karakter end det almindelige, hvor det handler om at lave kvalificerede, pædagogiske udspil til skolens undervisning og læseplan. I det hele taget ligger der en opgave i at inspirere og opfordre til, at skolerne tager gennemtænkning af deres ansvar for børn i sorg og krise op. Det var baggrunden for skole-kirke-samarbejdets initiativ i Ebeltoft, Rosenholm og Rønde provsti.

Materialer

Kræftens Bekæmpelse har i de senere år udgivet en række fremragende materialer, der kan være en stor hjælp i arbejdet omkring børn i sorg og krise:

Per Bøge, Jes Dige, Christina Grønbeck: OmSorg Handleplan - et idékatalog for skolens møde med børn i sorg" (heftet er udsendt til alle skoler i 1999).

Omsorg (1996ff) – et omfattende undervisningsmateriale om børns følelser, deres tab, sorg og forhold til døden - til henholdsvis yngste, mellem- og ældste klassetrin. Undervisningsmaterialet består af

- arbejdsark til eleverne
- lærervejledninger til de enkelte afsnit
- illustrerede historier fra dagligdagen
- katalog over gæstelærer- og ekskursionsforslag, adresser, litteratur og AV-henvisninger.

Til materialet hører desuden et lydbånd "Med sorgen som blind passager" (45 min.) – om børns møde med

sorg. En video "Når livet går sin vej" (11 min.) – en tegnefilm om børns tanker og forestillinger om, hvad der sker, når man er død.

"Solsort og snefnug". 12 noveller om sorg som en uafviselig del af tilværelsen, men samtidig en ny og anderledes måde at møde tilværelsen på (1999).

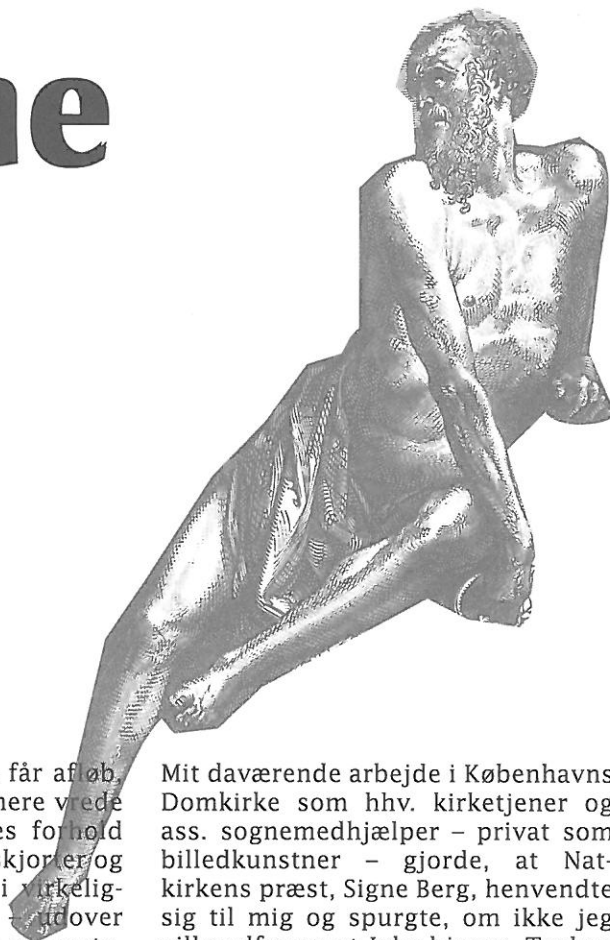
Signe Røhmer og Peter Olesen (red.): Børn om mors og fars død. 32 børn skriver om at miste mor eller far (2000).

Ill. Mette Fredholm: Detalje "Jobs Hjørne"

Jobs hjørne

Af Mette Fredholm

Vrede og sorgfyldte mennesker er blandt andet, hvad Natkirkens præst møder hver fredag og søndag mellem kl. 20.00 og 0.30. Natkirken har til huse i Københavns Domkirke i Nørregade. Disse to aftener er der både en præst og en sogne-medhjælper til stede for at møde de natkirkebesøgende og hjælpe dem ind i et personligt gudsforhold. Der kan tændes et lys ved lysglober; de besøgende kan skrive en bøn ved dertil indrettede borde, hvor der også ligger en bønvejledning, og de kan komme med kommentarer i åbne dagbøger, som er lagt frem med forskellige temaer. De skrevne bønner bliver læst op under en andagt omkring midnat. Der er tid til stilhed og fordybelse og mulighed for sjælesorgssamtaler, hvis det skulle ønskes. Der er fri kaffe og the hele aftenen, og man kommer og går efter eget behov.

Men det har vist sig, at vreden og klagen ikke får afløb i ovennævnte rammer. Nok er kirkedøren blevet åbnet uden for normal kirketid, og de natkirkebesøgende indbydes til eget udspil og engagement. Men facaden krakelerer ikke - vreden kommer ikke frem. Der bliver holdt på formerne. Hold mund og hold ud - vreden og klagen må plejes privat.

Hvordan kan hjerterne høres, når der ikke må åbnes op for dem i Guds hus? Den klaustrofobi der opstår,

når vreden og klagen ikke får afløb, kan afstedkomme endnu mere vrede og sorgfuldhed. Skal vores forhold til Gud bestå i stive hvide skjorter og skørter? Den holder ikke i virkeligheden. Virkeligheden har - udover hvide nuancer - også grå og sorte. Kort sagt: Livet.

For at kunne leve livet med mørket - og i mørket - må det frem i lyset. Frem for hvem? For Gud. Vores fælles far. En, der gerne vil nå sine skabninger. En, der ikke har skabt regler for at nå ham og hans kærlighed. Nej, livet har Gud skabt for at vi skal kunne leve i det og med det. I alle regnbuens farver. I mørke og lys. Uden slebne facader, men med hele molevitten, og hvad der er i den.

De vredes- og klageudbrud, Natkirkens personel møder, strækker vidt. Fra: "Jeg er gal på Gud, fordi Anna er syg og døende" til "Jeg får ikke noget sex". Disse mange og gentagne behov for at åbne op for bøn som klage over den del af virkeligheden, som gør ondt, er der brug for at give plads og stemme til. Derfor har Natkirkens præst leget med en ide om at indrette et Jobs hjørne.

Og her har Job ikke levet forgæves. Tak Job, du vredens og klagens vejviser!

Mit daværende arbejde i Københavns Domkirke som hhv. kirketjener og ass. sogne-medhjælper - privat som billedkunstner - gjorde, at Natkirkens præst, Signe Berg, henvendte sig til mig og spurgte, om ikke jeg ville udforme et Jobs hjørne. Tanken om dette rumsterede i mit sind, og inden længe var jeg i gang med at udtænke installationen. Det skal nævnes, at jeg gentagne gange har hørt Signe Berg prædike, og med hendes dybe personlige engagement, hvor kun en mursten lades uanfægtet, var det umuligt ikke at imødekomme hendes ønske. Frøet var sået - nu skulle det vandes - men hvordan?

En dag i min stue faldt mine øjne på min mormors vaskebræt. Det er gammelt og ganske godt slidt, og for mig kunne jeg se hendes hænder gnide og slide på vaskebrættet, mens der givet er gået mange tanker gennem hovedet. Havde humøret været tungt, var der nok gnedet ekstra hårdt, og vaskebrættet associerede til mig; vand, der løber og drypper af sorg og vrede. Vaskebrættets farve er blåligt og komplementærfarven til blå er orange, og med et fremstod i min fantasi en stor rusten jernplade, hvis orange farveorgier kunne sammensættes med vaskebrættets blåtoner i komplementærfarvens skarpe kontrast. Ved at montere vaskebrættet, der er udformet i

markante riller, på den rustne jernplade fremstod en grædemur.

Tanken er så at bruge denne symboliske grædemur – ikke til den ydmyge, stille gråd, men til klager og råb. Konkret ved at en svamp i et stenkar med vand kommer til at stå ved siden af, så man kan presse vand ud over rillerne på vaskebrættet. I denne konkrete handling vendes Gud ikke ryggen. Det er – som Job – klager og råb direkte til Gud. En åben dialog. At vende ryggen til Gud er lig med at blive fyldt med ondskabsfuld vrede, der rettes mod andre for at få afløb.

Job og Gud var i dialog. I vor tid er Gud samt en yderligere dimension åbenbaret – Jesus – Guds søn.

På grædemuren i Jobs hjørne er monteret et kors med nagler. Det er lavet af drivtømmer. Det er symbol

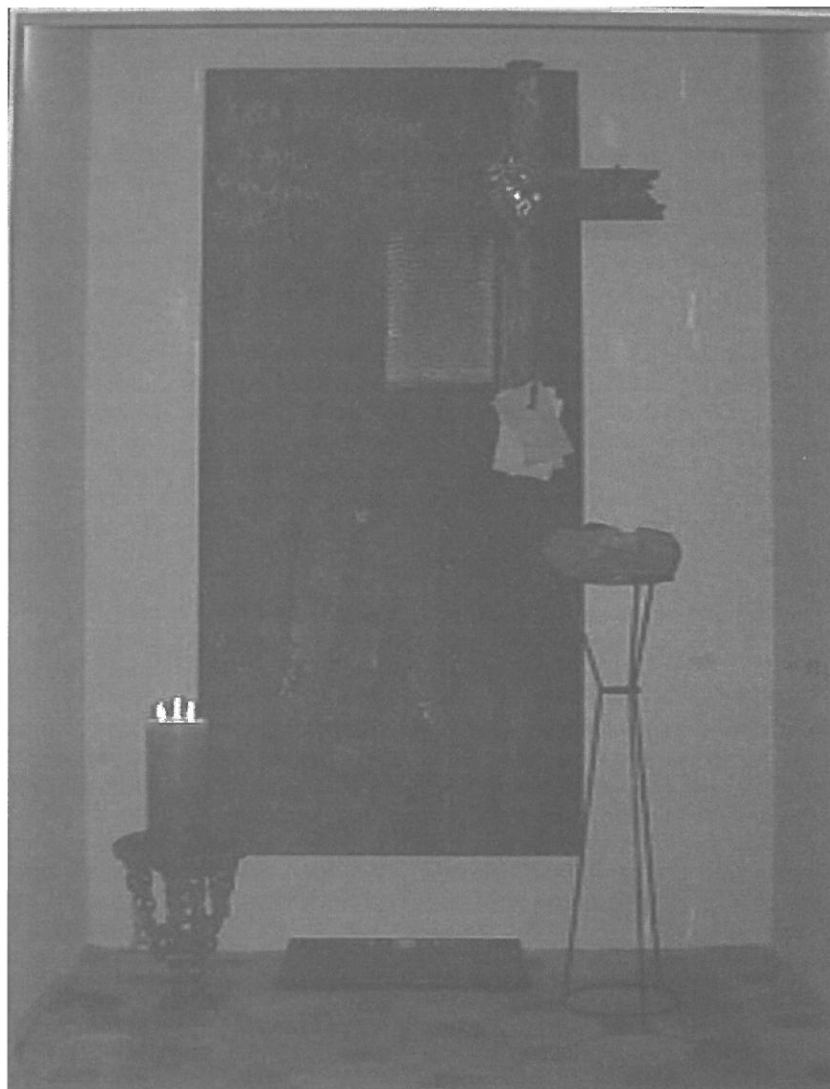
på det kors, hvor Jesus hang, og i sin afmagt råbte en klagebøn til Gud: "Min Gud; Min Gud; Hvorfor har du forladt mig?". Jesus fik ikke noget direkte svar – først efter tre dage åbenbarede Gud sig ved Jesu opstandelse fra de døde, og hele verden fik håb om, at Gud hører os og handler. Dette kors er tænkt som en udstrakt hånd fra Gud til os gennem Jesus. Her kan man lægge sine sorger ved at skrive sin klagebøn på en seddel og spidde den på korsets nagler. Og på grædemuren ved siden af korset er skrevet Jesus ord fra Peters første brev, kap. 5., v. 7 – ment som en direkte "berøring" – "Kast al jeres bekymring på ham, for han har omsorg for jer".

Jobs hjørne er oplyst af et tykt gråsort stearinlys med tre væger – tre for Faderen, Sønnen og Helligånden. Lyset står i sort jord, der er placeret i en skål af jern med kæder. Kæderne

skal fornemmes som Satan, der er på spil for at lænke Job til sig.

På nuværende tidspunkt er Jobs hjørne ikke officielt indviet i Natkirken, men det vil ske ved efterårets komme. Under arbejdet, der foregik i kirken, er mange besøgende passeret forbi og har afprøvet hjørnet. Reaktionen har været mange. En udtalte sig om en befrielse ved at trykke svampens vand af på det rillede vaskebræt, der for ham forekom som livets op- og nedture. En anden gav udtryk for det forløsende ved at skrive en klagebøn om en vens sygdom. Efterspørgslen fra de natkirkebesøgende er stor. Typisk er spørgsmålet: "Hvornår kommer Jobs hjørne? Jeg har brug for det".

Så måtte indvielsen af Jobs hjørne snart ske, så troen på Gud kan kaldes frem – også gennem klage.

Ill. Mette Fredholm:
"Jobs Hjørne"

"Hvor må det dog være trist"

Min erfaring som medleder af en sorggruppe i Solrød

Af diakon
Nina
Gustavussen

"Hvor må det dog være trist" siger folk tit til mig, når de hører, at jeg er medleder af en sorggruppe. Jeg bliver lige

forbløffet hver gang, for det er ikke sådan, jeg oplever det. Selvfølgelig kan det være nogle barske livsforløb og skæbner, der bliver fortalt, men jeg kan ikke forestille mig noget mere livsbekræftende, stærkt og smukt end at se livsviljen og håbet rejse sig i et sorgramt menneske, der har søgt hjælp efter det svære slag at miste den nærmeste og kæreste person i sit liv.

Tabet – det store hul

Om sorgen bruger Leif Ellerbek, -sognepræst og medleder - og jeg en tegning af et hul. Hullet er det tab, vi har lidt. Den afdøde, det mistede job, osv. Der er mange slags tab. Nogle mennesker lytter til omgivelsernes krav om at "se nu at komme videre" og hopper over hullet uden at bearbejde sorgen over tabet. Sorgen tager tid – lang tid. I hvert fald et år inden man har været igennem alle fødselsdagene, julen og dødsdagen. Sorgen er en naturlig proces, der kræver, at man går ned i hullet – måske med hjælp – og arbejder sig langsomt men sikkert op på den anden side, hvor solen igen kan begynde at skinne.

Det sker gennem resten af livet, at bedst som man troede, at hul-

let var ladet bagude, så dumper man enten i samme hul eller i et nyt hul. I hullet ser man sin smerte, fortvivelse, depression og selvmordstanker i øjnene, og man lærer måske helt nye sider af sig selv at kende, og trods omstændighederne er det ikke så dårligt endda.

Begyndelsen

Sorggruppen i Solrød sogn blev til i 1993. Jeg arbejdede på det tidspunkt som kateket i kirken. Vi indrykkede en annonce og inviterede frivillige til at være med til at starte menighedsplejen i Solrød sogn med besøgstjeneste, sorggruppe og aflastningstjeneste. På selve dagen havde vi rigtig god hjælp fra De samvirkende Menighedsplejer. Da de fremmødte frivillige og kirkens medarbejdere skulle fordele sig i grupper, valgte jeg, fordi jeg selv har mistet, sorggruppen sammen med Leif Ellerbek og fem andre, som gerne ville hjælpe personer i sorg.

Teori og kurser

Vi læste "Den nødvendige smerte" skrevet af Marianne Davidsen-Nielsen og Nini Leick. De samvirkende Menighedsplejer fulgte menighedsplejedagen op med kurserne i besøgstjeneste i kirkens lokaler, hvor vi lærte om samtalen, respekten og etikken overfor andre mennesker både i teori og i praksis med små øvelser. Helt praktisk – hvad må vi, og hvad er absolut ikke klogt at gøre eller sige.

Konsulent

Psykolog og sorgterapeut Susanne Sønderbo blev konsulent for vore

første grupper. Vi kunne stille alle mulige spørgsmål om forsamtaler, forløb, samtaler med personer i sorg og ikke mindst hvordan vi taklede os selv under en samtale. Hvornår vi skulle holde os tilbage. Hvornår vi skulle bryde ind og skære igennem. Vi fik nogle klare grænser at holde os til.

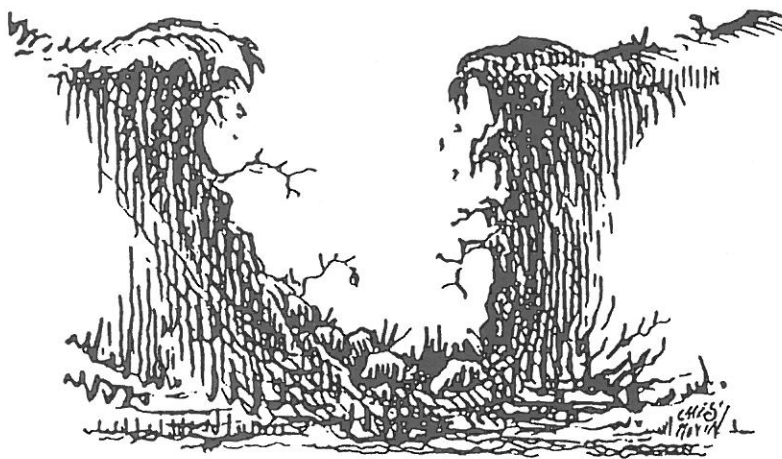
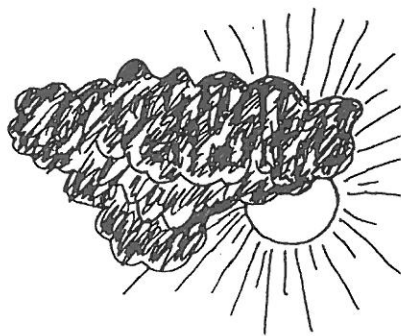
Rammer og forløb

Sorggruppen foregår rent fysisk i kirkens lokaler. Vi sætter stolene i en rundkreds uden et bord imellem os. Vi sætter et tændt stearinlys i midten sammen med en køkkenrulle og en skraldespand – de fysiske symboler på lys i mørket, og at det er tilladt at græde og vise sine følelser. Vi samles i gruppen i 2-3 timer med en struktur som følger:

- Lytten til et musikstykke (for at slappe af og "lande" efter dagens problemer og stress)
- Hver enkelt får mulighed for at fortælle, hvordan det er gået siden sidst og om hvordan opgaven er løst
- Runde, hvor hver enkelt får lejlighed til at fortælle og løse problemer selv
- Hjemmeopgaver uddeles ud i samarbejde med hver enkelt person og dennes behov for at bearbejde et bestemt problem
- Lytten til et musikstykke
- Afslutning med kaffe/te samt almindelig samtale og samvær

I princippet har sorggruppen et forløb på 10 gange. I praksis er det i nogle grupper blevet flere, fordi vi har taget en person ind i gruppen

midt i forløbet, men det har også givet resten af personerne i gruppen en mulighed for selv at tage beslutningen at sige farvel til gruppen. Det har været godt at se og opleve den beslutning taget, at man kan og vil klare sig uden gruppen og dens støtte.

Fadervor

Da vi skulle lægge rammerne for sorggruppens møder, diskuterede vi, om vi skulle afslutte med fadervor. Vi besluttede, at gruppen skulle være for alle, og at det, at vi befandt os i kirken, ville være stærkt nok i sig selv og måske en decideret overvindelse for nogle. Vi kommer kun ind på de kristne spørgsmål, hvis de sørgende selv tager initiativet til det, ligesom de selv vælger og tager initiativ til at tale om det, der er sværest for dem lige nu.

Tavshedspligt

Vi lægger stor vægt på tavshedspligten mellem gruppens medlemmer. En sørgende skal kunne fortælle om sit tab uden at høre om det andre steder bagefter. Tavshedspligten er så væsentlig, at vi end ikke som ledere fortæller hinanden, hvis en

sørgende har fortalt os noget på tomandshånd. Hvis den sørgende ønsker, at den anden leder skal vide det, må de selv fortælle det. Det giver også den terapeutiske virkning, at den sørgende får fortalt om sit tab flere gange.

Hvad er det vi gør?

Det vigtigste er at være til stede, nærværende, aktivt lyttende, "prikkende"/spørgende med takt, tolerance og indfølelse – med et fint ord empati. Vi spørger ind til smerten, til det, der gør ondt lige nu og her, og til de tabte drømme om det planlagte liv sammen med den nu afdøde. Af og til giver vi "et kærligt spark bagi", så den sørgende kan komme videre og ikke synker hen i selvmedlidenhed. Vi oplyser om den normale sorgproces fra chokfasen til nyorientering. Hver sorg er forskellig, men følelserne er som regel de samme.

Evaluerings

I begyndelsen var det vigtigt for os som ledere at vide, hvordan vi havde påvirket de sørgendes liv. Vi var lidt bange for måske at komme til at gøre mere skade end gavn, men det har

vist sig som frugtbart og givende for alle parter. Evalueringen fandt sted undervejs i gruppearbejdet sammen med de sørgende og på opfølgende møder.

Den første sorggruppe

Da vore ovennævnte autoriteter lægger vægt på, at lederne af en sorggruppe er afklarede med egen sorg og kender til sine egne "huller" og temperament i forbindelse hermed, blev vi – de frivillige, Leif Ellerbek og jeg – enige om at begynde med os selv og vore egne tab for at lære hinanden at kende med henblik på et fremtidig samarbejde. Vi aftalte regler for at sikre tryghed, tillid og tavshedspligt, og for at ingen skulle gå i stykker ved at få rippet op i noget, som vi ikke selv kunne styre. Vi bruger faktisk de samme regler og pligter den dag i dag.

Arbejdet med os selv

Vi arbejdede med os selv i næsten et års tid. Alle havde mistet, og den første gruppes tab var meget forskellige, men alle havde ønsket om at hjælpe. I begyndelsen famlede vi os lidt frem og fortalte lidt hist og pist om sorger og glæder. Vi fandt hurtigt ud af, at det ikke var helt let at tale om ens egen dybe smerte, udtalte tanker og følelser. En i gruppen faldt fra, fordi vi ikke med det samme skulle hjælpe andre. En anden flyttede, osv. Tilbage blev Leif Ellerbek og jeg. Alle i den første gruppe lærte en masse om sig selv og sine begrænsninger, og alle lærte af de fejl, vi begik i begyndelsen.

Skift ikke samtaleemne!

Det var blandt andet typisk i den første gruppe, at hvis én talte om noget svært og begyndte at græde, ja så skiftede resten af gruppen simpelt hen samtaleemne i stedet for at lytte og give personen tid til at tale færdig. Det er også tit det, der sker på arbejdspladen eller i indkøbscenteret eller blandt venner, og den sørgende føler sig derfor tit meget alene med sine tanker og tårer og har virkelig brug for én eller flere, der vil lytte aktivt.

Se ikke på uret

Andre eksempler, der virker hæmmende på samtalen, er, at man ser væk, tapper med fingrene, sidder uroligt eller ser på uret hele tiden. Signalerne kan af den sørgende kun

opfattes som "jeg har ikke tid og lyst til at høre på dig". Vi lærte gradvist at blive bedre til at lytte til hinanden, og til at se op på et ur på væggen, der hang bagved den sørgende, hvis det var nødvendigt at holde øje med tiden.

Forsamtalen

Vi brugte erfaringerne fra den første gruppe, da vi skulle i gang med den næste gruppe, hvor vi valgte kun at tage de "nemme" efterlevende (efterladte), dvs. personer, der kun havde et dødsfald at sørge over. Personer, der havde flere og mere indviklede tab, blev henvist til andre grupper eller måske endda til psykolog. Redskabet til "sorteringen" var forsamtalen, som er blevet et meget vigtigt redskab for os.

Under forsamtalen lærer vi personen lidt at kende og kan tage en beslutning om vedkommende passer ind i den kommende gruppe og sammen med os selv. Kort sagt – om vi tror, at vi kan hjælpe eller om der skal anden hjælp til. Efterhånden har vi fået en del erfaring, som gør, at vi nu også tager personer ind i gruppen med lidt mere vanskelige tab.

Gode råd

Vi har lukket personer ind uden forsamtale, og vi har også fortrudt det! Familiemedlemmer skal ikke være med i samme gruppe, har vi af erfaring måttet sande. Det går ikke, fordi den sørgende helst skal betragte gruppen som et fristed for følelser, og man holder sig automatisk tilbage af hensyn m.v., når et familiemedlem er tilstede.

En erfaring, som vi har gjort os, er, at sørgende selv skal indse, at de har brug for hjælp til at komme videre. De skal være desperate nok til selv at henvende sig til sorggruppen, for så er de mere motiverede og klar til at arbejde med sig selv og bearbejde sorgen med de redskaber, som vi kan tilbyde dem. Personer, som vi har opfordret til at komme, har ikke altid forstået vigtigheden af at bearbejde sorgen fuldt ud.

Brug af egne erfaringer

Vi er ikke uddannede terapeuter. Vi har vore erfaringer fra sjælesorg i samtale med mennesker og også fra sorggruppen. Vi bruger os selv og vore egne sorg- og livserfaringer i sorggruppen – og dog alligevel behersket, fordi det jo ikke er os det

drejer sig om. De fleste har været meget glade for at se os som mennesker og har opfordret os til at dele vore erfaringer.

Personligt mod

Man skal helst turde sige tingene lige ud og kunne tåle, når man selv står for skud, uden dog at glemme indfølelse. Det kan være vanskeligt at rumme, hvis en person er meget vred og ikke tøver med at give udtryk for det. Vreden kan dels være rettet mod dig som person men også mod andre autoriteter, der lod afdøde dø. Det er helt normalt!

Gruppeledernes opgave

Når den enkelte er "på", må ingen andre i gruppen end lederne sige noget. Der bliver spurgt ind til smerten og bekymringerne. Ingen må brænde inde med følelser eller tanker. Gruppen skulle gerne være et fristed, hvor man kan sige alt, hvad man tænker på – også de mærkelige og i andres øjne måske uacceptable tanker. Sørgende ser eller mærker f.eks. ofte afdøde, og vi må sørge for, at de får talt om det. De andre i gruppen kan bagefter spørge eller fortælle det, som fortællingen har rørt i dem.

Undervejs i gruppens samtaler er det vigtigt for lederne at være opmærksom på de andre gruppe-medlemmers reaktion for at fange op på det, der er sat i gang af andres følelser. Derfor skal man helst være to ledere, for den leder, der er koncentreret i kontakten til den fortællende, kan ikke samtidig være opmærksom på det, der foregår hos de lyttende.

Beskyttelse af den sårbare

Det kan være nødvendigt at sætte grænser for én, der taler for meget eller afbryder, når andre er "på". Der kan spørges bagefter, så længe at den, der bliver spurgt, har lov til at sige fra og blive ladet i fred. Det er vigtigt at sørge for, at der er plads og rum for alle i gruppen. Lederne skal helst sørge for, at den lyttende, der er blevet berørt under den andens fortælling, ikke taler direkte til fortælleren, der kan være meget sårbar på det tidspunkt, men at lederne trækker blikket og samtalen til sig, så der tales til lederne, og fortælleren får fred til at komme sig efter at have været "på".

Redskaber til bearbejdelse

At skrive forløbet, breve til afdøde og andre, og alle følelserne ned er en vigtig del af bearbejdelsen – helst i en bog, hvor det kan ses, hvis siderne bliver revet ud, for så kan man gå tilbage og se, hvor langt man er kommet i forhold tidligere. En opgave kan være at skrive et brev til den afdøde og sige det, som man ikke nåede at få sagt.

Opgaven kan bestå i at opsøge og tale med familie eller venner om afdøde, finde musik, som minder om afdøde, eller noget helt tredje, der egner sig lige netop til den sørgende.

Kan jeg blive helbredt?

"Kan jeg blive helbredt ved at gå i sorggruppe?". Sorg er ikke en sygdom, som man kan helbredes fra. Sorg og død er en del af livet og livsprocessen, og man vil aldrig glemme den, som man har mistet. Man kan lære at leve med sin sorg, og efterhånden vil summen af gode minder overstige smerten ved tabet. At turde konfrontere sine følelser og se virkeligheden i øjnene hjælper, for man forestiller sig tingene meget værre end de er i virkeligheden. Man føler oftest en stor lettelse ved at få styr på følelserne. Der vil selvfølgelig komme dage, hvor man falder ned i hullet igen, og alt ser sort og fortvivlende ud, men efterhånden vil man kunne nikke genkendende til sorgens ansigt og sige "Nå, er du dér igen!".

Konklusion

Ved et tab bliver prioriteterne i ens liv anderledes. Vi oplever, at vi hjælper mennesker med at finde tilbage til livets sande værdier - det at være nærværende for andre og parate til at hjælpe hinanden, netop fordi man selv kender smerten. Bearbejder man sin sorg, kan man nå hen til at vise mere af sine følelser og åbne sig for samtale med andre i dagligdagen.

Alle vore erfaringer kan naturligvis ikke komme med i denne artikel. Hvis du er interesseret i at høre mere, er du velkommen til at sende en e-mail til ninus@trustme.dk.

Jeg vil slutte med Tøsedrengenes CD "Det bedste" fra sangen "Bruge og bruges":

"Jeg vil nå ind til den verden, hvor glæden og smerten lever og er".

Ill. Helle Lærke

Hengivenhedens pris - om tab og sorg

*Af sognepræst
Henriette Heide-
Jørgensen,
sognepræst og
præst i psykiatrien i
Middelfart*

Det har gennem mange år været en fasttømret forestilling, at døden var tabu, at vi ikke turde tale om døden og de følelser, som et dødsfald i den nærmeste familie medfører for de efterladte. Mennesker, der har mistet har alle kunnet berette om, hvordan de oplevede et dobbelt tab, ikke bare tabet af et elsket menneske, men også tabet af sociale relationer, fordi omverdenen ikke kunne finde ud af at håndtere deres sorg. Man har hørt beretninger om sørgende, der har oplevet, at mennesker, de kendte, er gået over på den anden side af vejen, når de mødtes på gaden, fordi de ikke vidste, hvordan de skulle håndtere situationen, og fordi de ikke vidste, hvad de skulle sige. Dette tabu er blevet opdaget og forsøgt nedbrudt.

Der har derfor gennem de sidste årtier været stor fokus på døden, der er efterhånden skrevet en del bøger om emnet, og der har været lavet fjernsynssendelser, der på den ene

eller anden måde havde døden og tabet af en nær pårørende som tema.

Og jeg tror, at vi efterhånden har lært, at vi kun gør ondt værre, hvis vi forsøger at gemme eller tabuere døden og de følelser, der ledsager et dødsfald. Men er vi dermed, fordi vi har en større forståelse for det, automatisk blevet bedre til at omgås mennesker, der har mistet? Kender vi ikke alle hjælpeløsheden og de manglende ord, når vi møder et sørgende menneske? "Det skal nok gå", "op med humøret" og "sådan er livet" er de klicheer, vi i vores hjælpeløshed griber til, fordi vi er usikre på situationen. Dette århundrede har budt på flere undersøgelser af hvad sorg og de følelsesmæssige reaktioner på tab sædvanligvis er.

I 1950'erne - 1970'erne lavede man i England og USA en lang række undersøgelser af mennesker, der havde mistet en nær pårørende - som regel en ægtefælle. Man fulgte de efterladte forholdsvis tæt det første år efter dødsfaldet. Og der tegnede sig et billede af en typisk sorgreaktion, som man kunne opdele i faser: Udgangspunktet var, at sorg er en normal reaktion på tabet af et elsket menneske. Sorg er en proces og ikke

en tilstand. Sorg er ikke en række symptomer, som begynder efter, at man har lidt et tab og derefter lidt efter lidt fortager sig. Sorg er en erkendelsesproces, hvorigennem tabets faktum "bliver til virkelighed" for den sørgende; den ene fase glider ind over og afløses af den næste fase. Lammelsen, den første fase, afløses af længselen, der afløses af depressionen og først efter depressionen kan helbredelsen indtræde.

Den første fase var chockfasen, ubegribeligheden i at dødsfaldet havde fundet sted, og at den døde nu var død. Den ledsages ofte af udsagn som "det hele er så uvirkeligt", "jeg kan ikke tro det", "det er som i en drøm".

Denne chokfase kan vare lige fra nogle timer til en uge, og det er klart, at kommer et dødsfald pludseligt og overraskende vil lammelsen have en tendens til at vare længere. Af denne grund er det uhyre vigtigt at give sig god tid i tiden efter et dødsfald. Først ganske langsomt forsvinder uvirkelighedsfølelsen. Og da et dødsfald ofte medfører mange praktiske gøremål, kan disse have en tendens til at holde den smertefulde erkendelse af tabet tilbage.

Käthe Kollwitz: „Omfavnelse“

Men erkendelsen er et nødvendigt led i sorgens arbejde, og selve begravelsesituationen kan være med til at virkeliggøre tabet. Blandt andet af den grund er det vigtigt, at begravelsen ikke foregår for tæt på dødsfaldet. Skynder man sig at få begravelsen "overstået", så man kan komme videre, kan man gøre sig selv en bjørnetjeneste.

Begravelsen - uanset om det er en kirkelig begravelse eller ej - opfattes af de fleste som den handling, hvor man tager afsked med den døde. Her siges der et sidste farvel. Her afsluttes et helt menneskeliv, det er det, den personlige del af en begravelsestale skal sige noget om. Og afskeden med dette menneske sker - i hvert fald i kirken - under forkyndelsen af evangeliet om Guds kærlighed, der ikke lader sig stoppe af døden, men varer i al evighed.

Lægger man en begravelse meget hurtigt efter dødsfaldet, risikerer man med andre ord at kolliderer med chokfasen, således at også begravelsen opleves som uvirkelig og drømmeagtig. Foregår begravelsen for hurtigt efter dødsfaldet, kan det altså vanskeliggøre det senere sorgarbejde. Lammelsesfasen afløses af længsels- og søgefasen. Denne fase er karakteriseret af, at den efterladte udtrykker stærk længsel og stort savn efter den døde, og at der mere eller mindre ubevidst ledes efter den døde.

Det teoretiske udgangspunkt var nemlig, at mennesker knytter bånd til hinanden på samme måde,

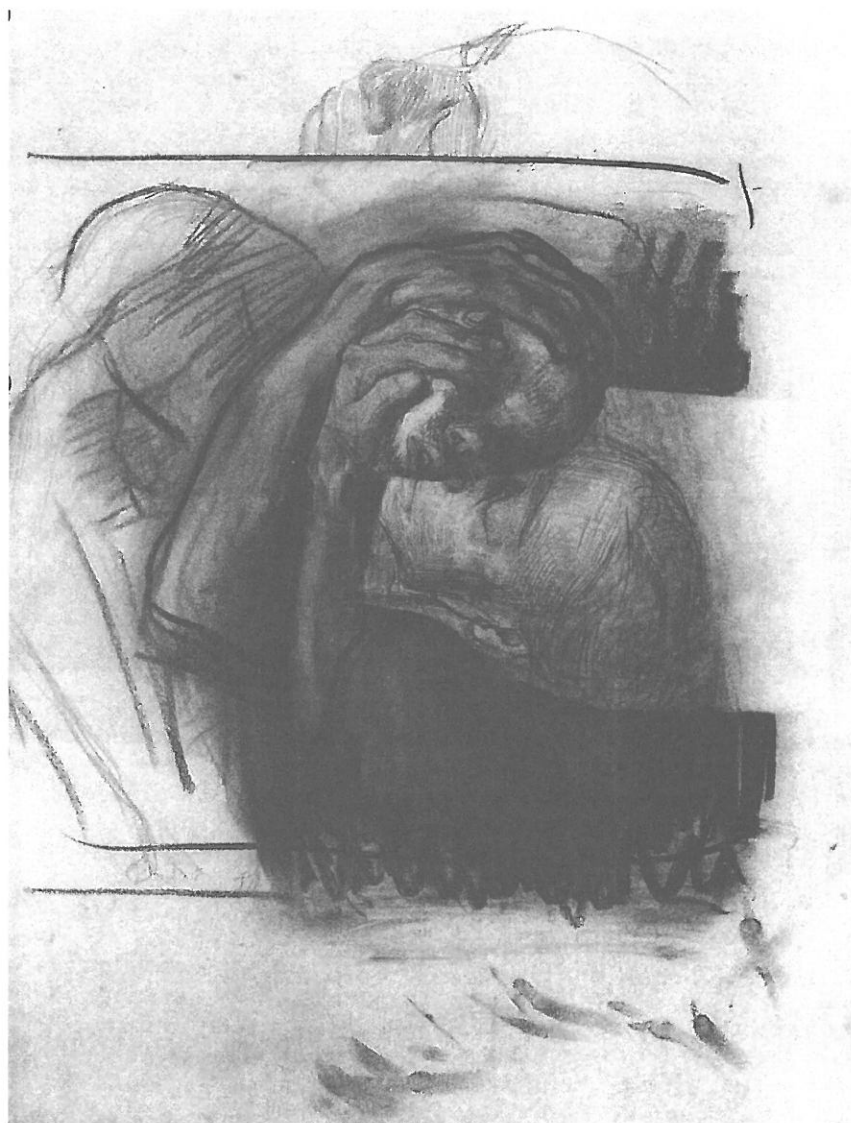
som fx. sociale dyr gør det. Når man mister en nær pårørende, så brister dette bånd, og tilknytningen brydes med savn og længsel efter den døde tilfølg. Man kunne iagttage det samme fænomen hos sociale dyr, fx. henviste man til den schweiziske adfærdsforsker Carl Lorenz, der kunne berette om, hvordan en hungås opførte sig, når den mistede sin mage. Først bevæger den sig rastløst rundt og leder efter sin forsvundne mage, alt imens den udstøder et gennemtrængende fjernkald. Den leder på steder, hvor magen kunne forventes at være, og efterhånden bevæger den sig over større og større afstande.

Finder den ikke sin mage indenfor relativ kort tid, så synker gåsen hen i apati og fortvivlelse.

En lignende adfærd ser man hos dyrebørn, der skilles fra deres mor. De reagerer med at skrig, de bliver aggressive og protesterer højlydt over adskillelsen med det formål at få den bragt til ophør, på samme måde som gåsen prøver at bringe adskillelsen fra sin mage til ophør. Lykkes det at få adskillelsen bragt til ophør, får den tilbagevendende mor en ordentlig omgang "skældud" af det forladte barn - sandsynligvis med det formål at gøre tilbagekomsten så ubehagelig, at hun ikke finder på at forlade

ungen igen. Den samme tilknytningsadfærd kan ses hos menneskebørn. Hele livet danner vi tilknytninger, og vores tilknytninger til vore forældre afløses senere i livet af andre bånd, vi knytter - typisk til vor ægtefælle og vore børn.

Og det var denne samme adfærd, man i undersøgelserne mente at kunne se hos de efterladte. De gav udtryk for rastløshed. De vandrede hvileløse rundt. De opsøgte steder, hvor den døde kunne tænkes at opholde sig. De berettede om, at de forvekslede mennesker på gaden med deres pårørende. De drømte om den døde. Og de udviste en høj grad af irritabilitet og aggressivitet.

Käthe Kollwitz: „Afsked“

Alt dette kunne tolkes som en søgeadferd med det formål at finde den døde og genoprette den brudte tilknytning. Man kaldte derfor den anden fase af sorgen for længsels- og søgefasen. Denne fase, der varer fra et sted mellem 3 måneder og et år er ydermere karakteriseret ved, at den sørgende veksler mellem en realistisk erkendelse af, at den døde virkelig er død og på den anden side ikke at kunne tro det, ikke fuldt og følelsesmæssigt erkende, at den døde er død. Flere deltagere i undersøgelsen talte om, at det var, som om deres døde pårørende var ude på en lang rejse og snart ville komme hjem igen.

På et tidspunkt vinder så alligevel som regel den

realistiske erkendelse af, at døden er virkelig og den døde er død og ikke vender tilbage. Dette medfører ofte en periode med apati og depression. Den efterladte har fuldt indset, at det gamle er forbi, men noget nyt er endnu ikke kommet til. De gamle mønstre og vaner må forlades. Den gamle identitet som fx. gift ægtefælle må erstattes med en anden som enke eller enkemand.

Man skal vænne sig til, at man ikke længere bliver inviteret ud som par, men kommer alene. Ja, også håbene og drømme til fremtiden, som man nærede og som indbefattede den døde, ligger knuste, og et nyt håb skal dannes. Således skal der ske en nyorientering og en ny dannelse af den efterlad-

tes identitet. Og det kræver den fulde erkendelse af, at den døde er død, og at ens liv for altid er forandret.

Langsomt begynder fortvivelsen og depressionen at veksle med perioder, hvor den efterladte begynder at udforske den nye situation og finde nye måder at møde den nye tilværelse på.

Og nyorienteringsfasen er indledt. Den sorgramte begynder langsomt at vende tilbage til livet, begynder at rette opmærksomheden mod fremtiden og begynder at geninvestere sine kræfter og følelser i livet og de levende og er istand til at tænke på den afdøde uden længslens voldsomme smerte. Når det er sket, taler man om, at sor-

gens arbejde er gjort. Den sorgramte accepterer tabets virkelighed og uigenkaldelighed, løsner båndene til den afdøde og når frem til at kunne lade fortiden gå og give følelsesmæssigt slip på den afdøde.

I stedet for at tale om faser, kunne man også tale om sorgens opgaver, for på den måde at understrege, at den ene fase ikke automatisk afløser den næste, men at gamle problemstillinger sent i et sorgforløb kan vende tilbage med fornyet kraft.

Man kan tale om sorgens fire opgaver:

1) acceptere tabets virkelighed: erkendelsen af at genforening er umulig.

2) arbejde gennem sorgens smerte: det er nødvendigt at gå gennem smerte for at få sorgens arbejde gjort. Man kunne tale om "Den nødvendige smerte", som en kendt bog af Marianne Davidsen-Nielsen og Ninni Leick hedder.

3) justering til omgivelserne, hvor den døde mangler.

4) følelsesmæssigt at placere den afdøde et andet sted og gå videre med livet.

Det har været den grundlæggende antagelse, at sorgens arbejde er, at den efterladte følelsesmæssigt skal løsrive sig fra den døde og give slip på den døde.

Men i nyere forskning er man ved at få øjnene op for, at det måske ikke er det afgørende. Det afgørende er både at bevare båndet og hengivenheden til den døde og at finde en plads til den døde i sit fremtidige liv, så denne ikke skygger for det. Man

lægger mere og mere vægten på, at hengivenhedens bånd bevares.

*Henriette Heide-Jørgensen,
skrev denne kirkebladsartikel sidste efterår. Artiklen var oplæg til to foredragsaftener om sorg og tab.*

Käthe Kollwitz: „Besøg ved sygesengen“

LIVET GÅR ikke op

- email-interview med Tine Lindhardt

"Kære Tine. Hvordan ser du sammenhængen mellem sorg, lidelse og skyld?" Og andre spørgsmål og svar

Redaktionen gør opmærksom på, at interviewet blev foretaget inden terrorangrebene i USA.

Kære Tine
Din bog „Fra askedyngel til mødet med Gud - Læsnings i Jobs bog“ tematiserer lidelsens problem. Et stort emne med mange facetter. Hvis man betragter lidelsen ud fra sorgens synsvinkel, så ændrer lidelsen karakter, alt efter hvor i processen man befinder sig. Men lad os begynde med skyldsproblematikken. Hvordan ser du sammenhængen mellem sorg, lidelse og skyld?

Kære Lars.
Du lægger hårdt ud - sammenhængen mellem sorg, lidelse og skyld!?? Men på vej hjem i toget læste jeg en artikel med overskriften 'det sker kun for naboen'.

I artiklen møder man tre kvinder: en hvis søn på 13 blev kørt ihjel af en bil ud for deres hjem; en anden som ved en tragisk ulykke er blevet lam fra brystet og nedefter; og en tredje som i en alder af godt fyrrer har fået konstateret en alvorlig, invaliderende sygdom. Tre mennesker som igennem de sidste år

har haft fast følgeskab af lidelse og sorg. Men også af skyld.

Hvis skyld er det? spørger de og vi helt uvilkårligt, når noget sker. Og det er jo meget forståeligt, at vi søger skylden placeret. For hvis man kan finde ud af, hvem eller hvad der er skyld i det skete, kan man måske undgå, at det sker en anden gang. Med et eksempel så banalt, at det måske er for plat: I ungdommeligt overmod nægtede jeg som 18-årig at gå med strømper, selv midt om vinteren. Min mor fortalte mig, at jeg ville blive syg af det. Men jeg var klogere. Indtil jeg blev syg. Jeg fik lungebetændelse. Min mor var venlig nok til ikke at hovre, men da tiden kom hvor jeg kunne rejse mig fra sygelejet, lagde hun et par gode hjemmestrikkede strømper frem og så vist på mig. Og naturligvis tog jeg strømperne på. Her var sagen klar: manglende strømper var skyld i 14 dages lungebetændelse.

Derfor er det godt og klogt at spørge efter skyld, når

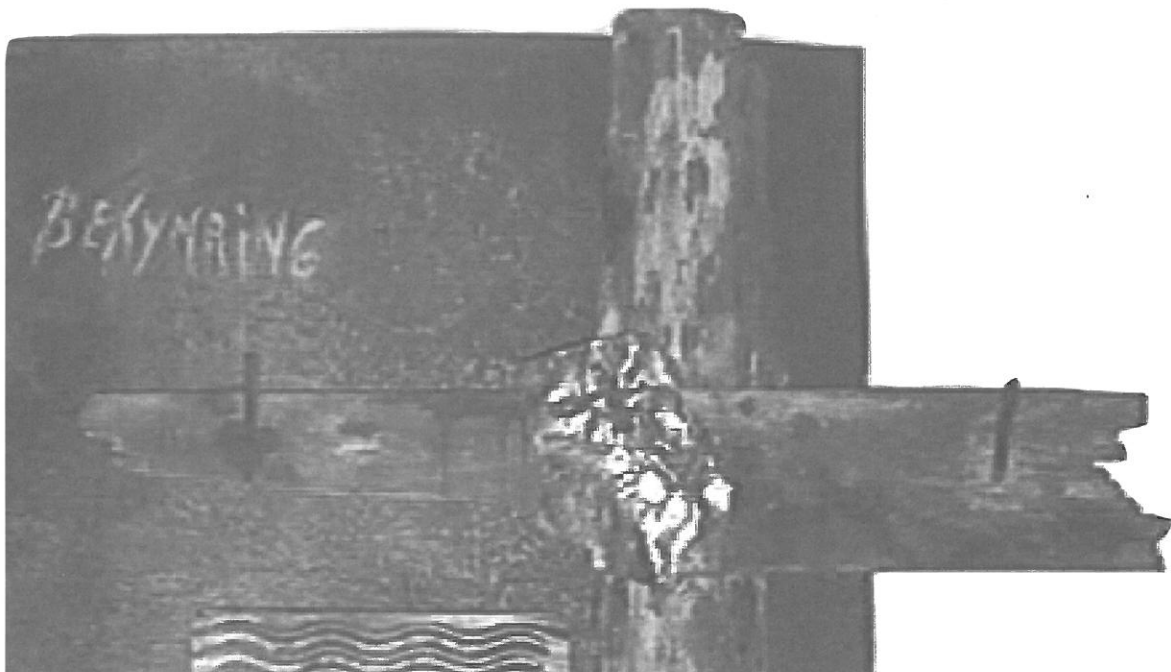
noget sker. For måske kan man forebygge det ved klog opførsel.

Men - der er et men. For at gå med strømper året rundt, udelukker jo ikke at man kan få lungebetændelse. Det er vigtigt at huske. Og måske er det i virkeligheden det, man ikke husker eller ikke vil huske, når man spørger 'hvis er skylden?' - Bag det spørgsmål ligger måske i virkeligheden den forestilling, at hvis bare jeg havde gjort sådan og sådan eller nogen andre havde gjort sådan og sådan, så havde jeg undgået sygdommen, tabet, lidelsen, sorgen. Det havde jeg måske. Men måske var jeg så blevet ramt af noget andet. For ingen af os undgår sygdom, lidelse og død. Det er et livsvilkår. Sygdom og død er hver mands herre, eller som de gamle sagde: livet er forkrænkeligt. Det kan krænkes og det bliver krænket af sygdom og død og smerte og lidelse - uden at det nødvendigvis er nogens skyld. Det er en del af livet. Og så spørger du måske om det ikke fører til skæbnetro og fata-

lisme at sige sådan, - så man bare lader stå til og lever på kanten af livet hele tiden, for "det hører jo med til livet, at vi skal dø!" Det mener jeg selvfølgelig ikke. Selvfølgelig skal man tænke sig om og leve sit liv ordentligt og gøre hvad man kan for at undgå sygdom og død og lidelse. Men man må bare ikke glemme, at uanset hvor meget man gør, så undgår man det aldrig helt. Dødeligheden er stadig 100%!

For øvrigt var det noget i den retning de tre kvinder i artiklen også sagde. At de havde råbt og skreget af smerte og lidelse og fortvivlelse over deres situation. De havde spurgt og ledt efter et sted at placere skylden. Hos sig selv eller hos andre. Men forgæves. Og nu havde de med tiden fundet en form for ro ved at erkende, at det altså var vilkåret for deres liv. Og derudfra forsøgte de så at leve det liv, der var deres. Vi må tage livet som det kommer og tage det som kommer. Hvilket ikke er nær så let, som det lyder. Men lykkeligt, hvis man

kan. Alternativet er forbitrelse, tror jeg.

Tak for dit svar. Du har ret - det var et stort spørgsmål, jeg lagde ud med. Men dit svar er dejlig klart. Dog er der et aspekt af skylden, som jeg savner lidt om. Det er aspektet om, at vi skylder Jesus vores liv, og at vi på den måde alle er skyldnere. Dit svar fokuserer på den urimelige og irrationelle skyldfølelse, som ikke må få overtaget, men mener du ikke også, at man - særligt som sjælesørger - må fastholde sit skyldsforhold til Jesus? Du må gerne svare kort, fordi indgangsvinklen her netop er skyldsproblematik i sorgarbejdet.

„Du må gerne svare kort ...“ - Jeg tager den til mig, men om jeg kan efterleve

det, ved jeg ikke. Jeg gør et forsøg. Du har ret i, at der mangler et aspekt af skylden i mit svar. Ja, der mangler sikkert flere, men helt klart det som du nævner: at vi rent faktisk er skyldige.

Over for Jesus og Gud, og over for hinanden. Det er det bestemt vigtigt at få sagt og at holde fast i. Også når det gælder sorg, tab, lidelse. Mit første svar tog udgangspunkt i den syge, den ramte som spørger: Hvorfor? Hvis er skylden? Nogen må have skylden for det som er hændt mig. Måske ud fra opfattelsen, at kan man sige, hvem der kan gøre for det, kan man også sige, hvem der kan gøre noget ved det. Det tror jeg som sagt ikke er så enkelt.

Men dit spørgsmål vender fokus fra dem/det, som (måske) er skyld i min li-

delse, til mig selv og til min skyld. Min skyld i at det er gået som det er, men også min skyld i det hele taget.

Vi er hele tiden skyldige. Vi er skyld i; vi skylder at gøre, men gør det ikke; vi skylder andre vort liv. Det behøver man ikke bore dybt i sjælen for at vide. Undertiden bliver skylden næsten ubærlig. Når man med sine handlinger tager livet fra et andet menneske, konkret eller ved at tage livslyst og håb fra det. Når ens ubetænksomhed får katastrofale følger for en anden.

Noget af det, der er så forfærdeligt, når man mister et menneske man holdt af, er jo netop skylden. Min skyld, min gæld over for det menneske, der er død. En skyld og en gæld som man nu må bære selv, hvor man ikke kan komme til at

sige undskyld, hvor man ikke kan håbe på forsoning eller tilgivelse. Fordi dét alt sammen kræver tid. En tid som ikke er længere. Når døden går gennem stuen, stopper tiden. Og når den går i gang igen, er det uden den døde. Han og hun er uden for tiden og kan derfor ikke nåes af os, der stadig er i tiden. Men han og hun kan nåes af Gud. Og det er vel netop hvad man kan sige og må sige til den sørgende, til den som føler sig efterladt i dødens skygge. - At Guds søn døde for vores skyld.

Også den skyld vi må sidde alene med i forbindelse med et dødsfald. Kristus bærer vores skyld med os og for os. Han tager byrden af skylden fra os. Eller sagt med et billede: Gud giver os tid hvor tiden er hørt op. Gud giver os af sin tid, og da får vi tid - til undskyldning, til

forsoning, til tilgivelse. Til at høre med hjertet at det er tilgivet, hvad vi gjorde forkert eller aldrig fik gjort.

Der er jo også en anden mulighed, som kan være lige så forfærdelig: at han eller hun som dør har forbrudt sig mod os i en grad, så det næsten er ubærligt. Man kunne tro, at døden da ville læge sårene. Men undertiden sker det ikke. For nu er for al evighed den mulighed taget fra een, at han og hun kan sige undskyld og at man kan få lov at tilgive. Også da kan Gud give tid, hvor ingen tid er. Tid til at forsones sig med skylden og måske tilgive.

Jeg tror som sagt det er meget væsentligt at tale højt om skyld og gæld, også den levendes over for den døde. At tale om det som noget reelt. Først når skylden er reel og virkelig kan den nemlig eftergives, tilgives. Det svarer til at

man kan få eftergivet det, man skylder i banken.

Hvis man derimod bortforklarer skyld som en skyldfølelse, er den langt mere uhåndterlig. For hvordan kommer man af med en følelse? Vel kun ved at man selv lægger den bort. Men det er svært. Evangeliet siger derimod, 'din skyld er dig forladt'. En anden tager skylden fra os. Bærer den, forlader os den, så vi kan gå lettede bort.

Blev det for langt? Så må du undskylde.

Det er fint med længden - for du får jo skrevet meget godt. Men jeg synes, at vi skal nærme os undervisnings-aspektet, og d.v.s. Aske-dyngen og Jobs bog. Din bog er blevet til i forbindelse med programarbejde til radioen, men dens målgruppe i trykt form er en studiekreds. Hvad er din fornemmelse af dette studiekredsarbejde?

Spørgsmålene, bogen beskæftiger sig med, er jo nogle, vi i Danmark traditionelt henregner til privatsfæren. Tror du bogen virker som tabubryder, eller går den for tæt på?

Sådan tror jeg ikke jeg har tænkt - altså at spørgsmålene i bogen skulle virke som tabubrydere, fordi de skulle høre til det vi traditionelt henviser til privatsfæren.

Med andre ord: Hverken bog eller spørgsmål er tænkt som sjælesorgsarbejde, eller som oplæg til sorggrupper. Nogen kan måske bruge bogen sådan, hvilket jeg synes er fint. Måske vil det endda være naturligt, hvis man i arbejdet med Jobs bog og spørgsmålene i „Fra aske-dyngen til mødet med Gud“ inddrager sine egne erfaringer af sorg, lidelse, smerte, skyld, død. Hvis man kan uden at blive for hudløs. Men jeg tror, at

man skal kende hinanden godt i en gruppe, før man kan få den nødvendige fortrolighed og tryghed, og det tror jeg ikke man umiddelbart kan forvente i et studiekredsarbejde.

Noget andet er nok en sorggruppe, hvor de mennesker der mødes, netop mødes, fordi de har mistet. Hvor de fælles erfaringer og det at man ved, at de andre har været ude for det samme som een selv, er det der giver mod og tryghed, så man tør øse af sin smerte, sin sorg, sin skyld og tør dele den med andre. Der behøver man ikke kende hinanden på forhånd, eller måske rettere: Der kender man hinanden på forhånd, fordi man på forhånd ved at man har lod og del i samme/ens smertefulde hændelser.

Og derfor ved man også, at de andre ikke vil synes at det er pinligt og/eller et brud på 'den gode stem-

ning', hvis man fortæller, hvor ked af det man er.

Det jeg gerne har villet med bogen og spørgsmålene om Job, har været at få bragt Job op til i dag. At få diskuteret de overvejelser han gør sig, da han rammes af ulykken, og at få diskuteret de overvejelser hans såkaldte venner gør sig. - Ja og selvfølgelig også, hvad Gud siger til det og hvordan Gud forholder sig til det.

Venerne tænker uhyre simpelt, ud fra en meget kontant opfattelse af ret og rimelighed, at man får løn som fortjent og straf som forskyldt. Det betyder, at et godt menneske kan forvente et godt liv og et ondt menneske et ondt liv. Ligesom det betyder, at man kan slutte den modsatte vej - fra et ondt og lidelsesfyldt liv til et ondt menneske og fra et godt liv til et godt menneske.

Hvis livet var sådan indrettet, ville mange ting være meget enkle. At dele os op i gode og onde for eksempel. Det ville også blive meget enkelt at sikre sig et godt liv. - Man skal bare sørge for at opføre sig ordentligt og godt, så kan man hæve sit gode liv ved kasse 1. Men man ville så samtidigt reducere Gud til en simpel automat, der ikke kan andet end at reagere på det vi mennesker gør. Handler vi ondt, er Gud nødt til at give os igen med samme mønt. Handler vi godt, må han belønne os godt for det. Det bliver en lille og meget håndterbar Gud man får ud af det på den måde. Men så enkelt er det ikke.

Livet er langt mere kompliceret end som så. Gud lader sin sol stå op over onde og gode, ligesom Han lader det regne på onde og gode. Gud lader Satan få relativt frie tøjler over for den gode Job, mens de

smålige venner tilsyneladende går ram forbi. Det er ikke rimeligt og heller ikke retfærdigt efter menneskelig målestok. Men Gud er jo netop heller ikke et menneske, men Gud. Det er noget af det, jeg synes Jobs bog så fremragende får fortalt.

Job vil ikke anerkende at det er hans egen skyld at han er endt i askedyngen, halvdød, frataget alt det og dem, der skulle binde ham til livet. Når Job selv skal sige det - og da der ikke er andre der siger det, gør han det selv, ihærdigt og igen og igen, - så har han hele sit liv været et enestående, hjælpsomt, stort, fremragende og betydningsfuldt menneske.

Måske kan vi ved nærlæsning af Jobs taler godt ane en anden udlægning af virkeligheden. Man kan ane ikke kun et stort menneske, men også et menneske der er 'stor på den';

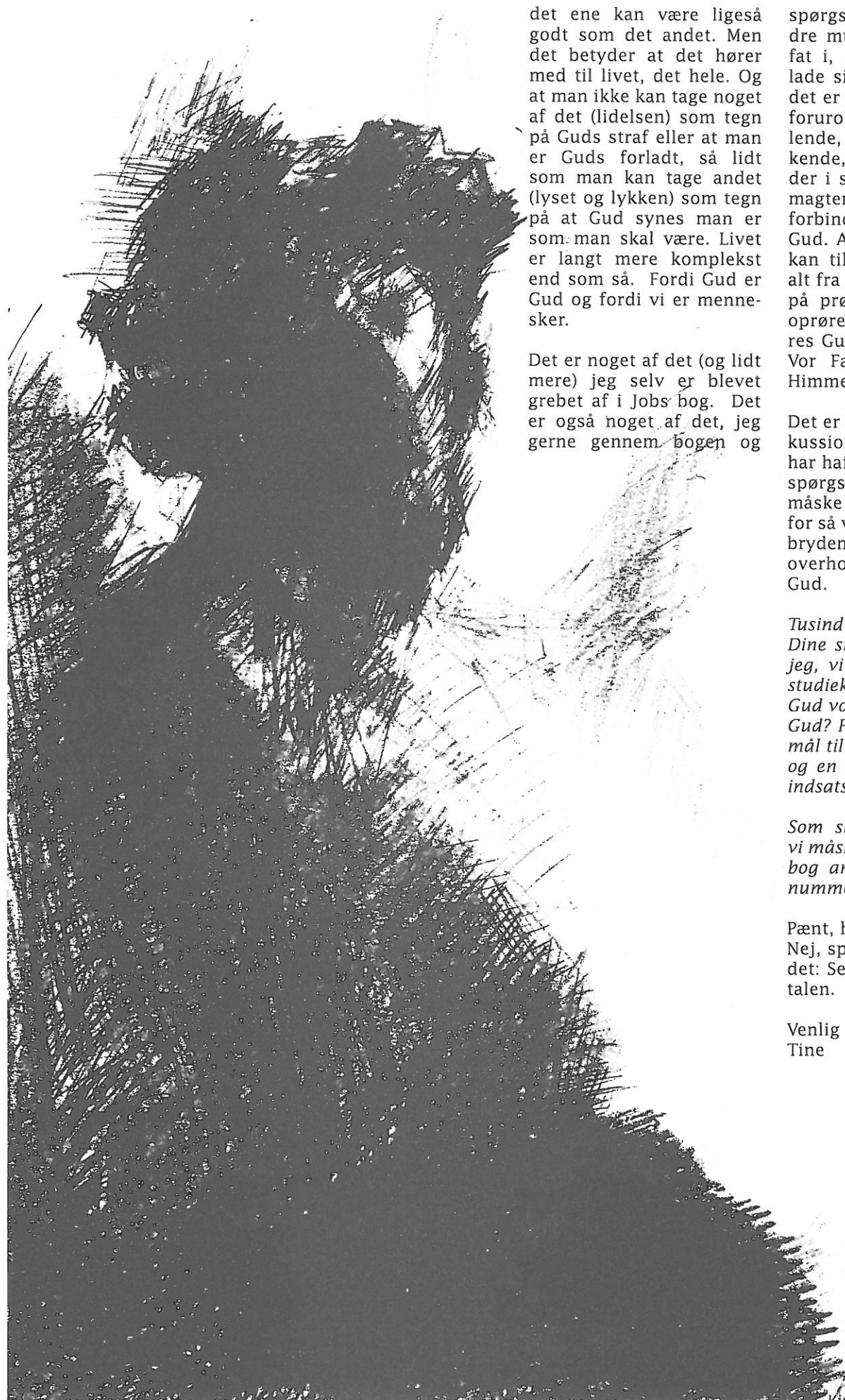
ikke kun et vigtigt menneske, men et menneske der viger sig af det. Men det ændrer ikke ved, at Job grundlæggende bedyrer sin uskyld og nægter at anerkende at lidelsen er en berettiget straf fra Gud for et ondt levned. Og som jeg læser Guds taler til Job til sidst, så giver Gud ham ret.

Det Gud gør i sine taler er at sætte på plads, hvem der er skaber og hvem der er skabt skabning. Og at der er forskel på at være det ene og det andet. Er man Skaber, sætter man dagsordenen for tilværelsen og er i en vis forstand hævet over menneskelig opfattelse af ret og rimelighed. Er man skabt skabning, så er man henvist til at leve det liv, der gives een, på de betingelser og vilkår der foreligger. Det liv som gives, er en blandet landhandel af godt og ondt, lys og mørke, liv og død. Det betyder ikke at

*„I er Guds mark, Guds bygning“, 1 kor 3,9.
Foto: Helle Lærke*

det ene kan være ligeså godt som det andet. Men det betyder at det hører med til livet, det hele. Og at man ikke kan tage noget af det (lidelsen) som tegn på Guds straf eller at man er Guds forladt, så lidt som man kan tage andet (lyset og lykken) som tegn på at Gud synes man er som man skal være. Livet er langt mere komplekst end som så. Fordi Gud er Gud og fordi vi er mennesker.

Det er noget af det (og lidt mere) jeg selv er blevet grebet af i Jobs bog. Det er også noget af det, jeg gerne gennem bogen og

spørgsmålene vil give andre mulighed for at gribe fat i, diskutere, overveje, lade sig provokere af. For det er da provokerende og foruroligende, fortvivlende, at lære Jobs Gud at kende, fordi det er en Gud der i sig rummer sider og magter, vi ikke normalt forbinder med den gode Gud. At Gud for eksempel kan tillade at Satan tager alt fra Job, for at sætte Job på prøve, er umiddelbart oprørende. Er det også vores Gud? Er det Jesu Gud? Vor Fader, du som er i Himmelen?

Det er de overvejelser, diskussioner og samtaler jeg har haft i tankerne med spørgsmålene. Og det er måske nok tabubrydende, for så vidt som det er tabubrydende for mange af os overhovedet at tale om Gud.

Tusind tak for dine ord. Dine sidste spørgsmål tror jeg, vi må kaste videre til studiekredsene. Er Jobs Gud vores Gud? Er det Jesu Gud? Fremragende spørgsmål til både en studiekreds og en sorggruppe. Tak for indsatsen.

Som slutbemærkning skal vi måske lige nævne, at din bog anmeldes bag i dette nummer.

Pænt, håber jeg !!!!!
Nej, spøg til side. Og i stedet: Selv tak for mail-samtalen.

Venlig hilsen
Tine

Ill. Helle Lærke

Besøg Kirken Underviser

www.kirken-underviser.dk

hvor du kan downloade artikler og bestille gamle numre online.

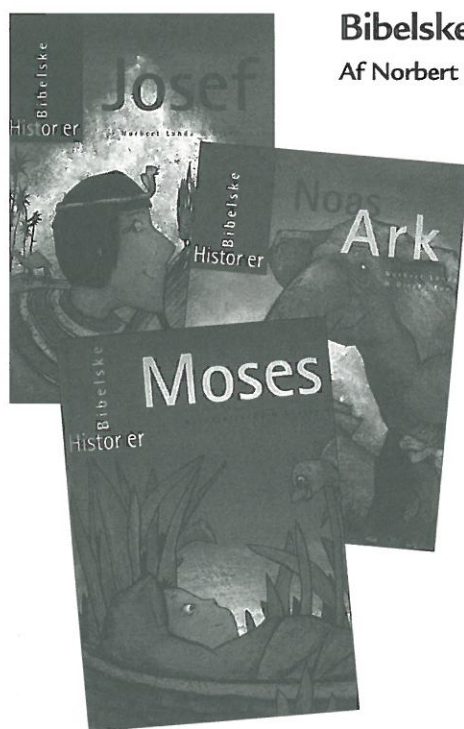
*I for bindelse med dette nummer tilbyder vi aktuelt artiklen:
"Indbydelse til Alle helgens Dag"*

Du kan også få en oversigt over kommende numre, så du i god tid kan inddrage bladet i din forberedelse.

*Du er meget velkommen til at indsende tema-forslag til KIRKEN
UNDERVISER på e-mail: post@kirken-underviser.dk!*

UNITAS
FORLAG

BIBELFORTÆLLINGER FOR BØRN

Bibelske historier

Af Norbert Landa

98,- kr. pr. stk. (A4 format)

Spændende bibelhistorier for børn - både mindre børn, der skal have læst højt og større børn, der selv kan læse.

Serien **Bibelske Historier** er en serie på 6 bøger, der hver for sig er en selvstændig historie, men de kan også læses i forlængelse af hinanden.

Historierne er illustreret

med dramatiske billeder, der både er flotte at se på, og er velegnede som udgangspunkt, når man skal tale med børn om Bibelen og dens fortællinger.

Alle seriens titler:
Skabelsen
Abraham og Sara
Noas Ark
Moses
Josef
Et barn blev født

UNITAS FORLAG
Valby Langgade 19
DK - 2500 Valby
TLF +45 3616 6481
FAX +45 3616 0818
GIRO 211 2566
www.unitas.dk
forlag@unitas.dk

TEOLOGISK PÆDAGOGISK CENTER LØGUMKLOSTER

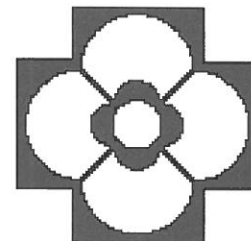
(Præstehøjskolen / Folkekirkens Pædagogiske Institut)

Kirkeallé 2, DK-6240 Løgumkloster

Telefon 74 74 32 13, Telefax 74 74 50 13

E-mail: fpi@km.dk eller ph@km.dk

Hjemmeside: www.locus-dei.dk

Ny struktur og nye navne i Løgumkloster

Præstehøjskolen og Folkekirkens Pædagogiske Institut er pr. 1/7-2001 blevet sluttet sammen under navnet "Teologisk Pædagogisk Center Løgumkloster (Præstehøjskolen / Folkekirkens Pædagogiske Institut)". Arbejdsområderne fra de to institutioner er uændret. De hidtidige bygninger anvendes fortsat. Med sammenslutningen er der lagt op til større fleksibilitet mellem de teologiske og pædagogiske fagområder og de faglige medarbejdere indbyrdes. TPCL henvender sig som hidtil (Præstehøjskolen - PH) til præster med tilbud om efteruddannelse, men har også folkekirkens andre ansatte og frivillige i sigte i kursusplanlægningen (traditionen fra Folkekirkens Pædagogiske Institut - FPI). FPI's tradition for projekter, udviklingsarbejder, udvalg og arbejdsgrupper m.v. fortsættes i TPCL's regi. Der henvises til hjemmesiden www.locus-dei.dk for FPI og PH, der i de næste måneder vil blive omredigeret til hjemmeside for TPCL. - Rektor for TPCL er Eberhard Harbsmeier. Der er fem lektorer: En lektor til en nyoprettet stilling (der besættes pr. 1.4.02), Benny Grey Schuster, Marianne Bach, Marie Kirstine Monrad og Finn Rosenberg. Rektor og de to sidstnævnte har bl.a. religionspædagogik som særligt område. TPCL udgiver et kursusprogram to gange årligt. Ved kursusprogrammets oplysninger om kurset angives målgruppen (f.eks. om det kun er beregnet for præster). I annoncerne i "Kirken underviser" omtales kun de kurser, der har særlig relevans for religionspædagogik.

Oplysninger om program og om de enkelte kurser fås ved henvendelse til TPCL

Stiftskurser om livshistorier som indgangsvinkel til samtale om kristendommen

ved lektor Marie K. Monrad og lektor Finn Rosenberg, TPCL.

Kurserne holdes i stifterne.

Haderslev stift: 9. – 10. januar 2002

Århus stift: 18. – 19. februar

Helsingør stift: 20. – 21. februar 2002

Lolland-Falster stift: 4. – 5. marts 2002

Ribe stift: 6. – 7. marts 2002

Indledende konfirmationsforberedelse, begynderkursus nr. 2 af 2

21. – 23. januar 2002 på TPCL

Ved lektor Finn Rosenberg

Kun for deltagerne i kurset 27. – 31. august 2001

Kursus for medlemmer af de frie, kirkelige børne- og ungdomsorganisationers kristendoms / forkyndelsesudvalg

Om hverdagens teologi og om den store fortælling

1. – 3. marts 2002 på Houens Odde ved Kolding

Ved KFUM-spejderne og lektor Finn Rosenberg

Konfirmationsforberedelse af psykisk udviklingshæmmede

2. – 5. april 2002 på TPCL

Ved lektor Finn Rosenberg

Ansøgningsfrist: 2. januar 2002

Indledende konfirmationsforberedelse, kursus for viderekomne

21. – 23. maj 2002 på TPCL

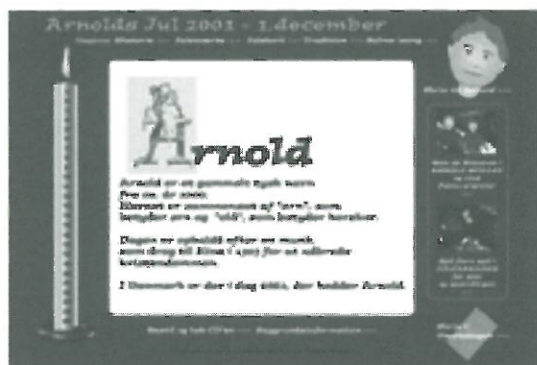
Ved lektor Finn Rosenberg

Ansøgningsfrist: 21. februar 2002

Kommende temaer for Kirken Underviser 2002

Marts: Synd og nåde
Maj: Net forkyndelse
August: Krop og kirke

“ Det er din dag i dag ! ”

- sagde mor til Arnold, da han sad og hældte cornflakes op. Arnold blev så befippet, at han spildte mælk ud over bordet. ” Nej det er ej ! ” mumlede han og rejste sig for at hente kar-kluden.” Jo, ”fortsatte hun uanfægtet, det står der i almanak-ken. Hver dag har sit navn – og i dag står der Arnold! Se selv !”

Fra indledningen til julekalenderen Arnolds Jul fra Danmarks Kirkelige Mediecenter. Et kalenderlys, der er lavet af den i Arnolds øjne lidt skøre onkel Hubert, sætter gang i handlingen. Det viser sig, at kalenderlyset har forunderlig kraft til at trække Arnold ind i en lang række bibelske og historiske beretninger, der ligger til grund for dages navne fra 1. til 25. december. Hver eneste dag året igennem har navn efter en helgen, en martyr, en historisk person eller en kirkelig begivenhed. Derfor er Arnolds Jul, der udkom i år 2000, en slags ”evighedskalender”. Hvert afsnit varer fra 5 til 7 min. Aldersgruppe 10 til 14 år. Historierne, som er skrevet af sognepræst **Lars Tjalve**, er indspillet med flere stemmer, musik, lydeffekter og med **Peter Belli** som en meget nærværende fortæller.

Box med 3 cd'er og en cd-rom med Arnolds bedste lege og spil.

Pris: Kr. 175.- + kr. 20.- i forsendelse.

Danmarks Kirkelige Mediecenter

Finlandsgade 27, 8200 Århus N. Tlf. 8616 58 55.

E-post: dkmedie@dkmedie.dk

Hjemmeside: www.arnoldsjul.dk

Anmeldelser

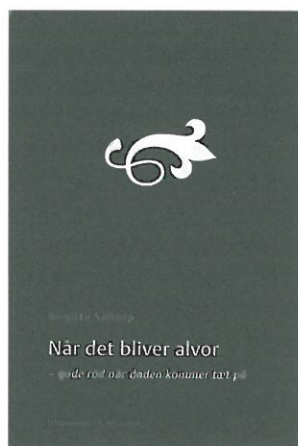

Af lektor Finn Rosenberg

Birgitte Saltorp: Når det bliver alvor – gode råd når døden kommer tæt på, Lindhardt og Ringhof 2001, 96 sider

Det er en ganske fremragende bog, som sognepræsten fra Tømmerup har her udgivet. En erfaringsnær, håndfast og kærlig bog om, hvordan vi kan forholde os til døende, til død og begravelse og den vanskelige tid bagefter. Desuden er der en fin litteraturliste, der viser, hvor meget, der allerede findes om emnet. Det er tiltrængt i en tid, der har det svært med religiøsitetens konkrete udtryk i hverdag og i ritualer. Bogen er god som baggrundslæsning for underviseren, der skal arbejde med sorg, tab, død og begravelse. Der er mange fine iagttagelser og konkrete forslag, der kan være med til danne baggrund for strukturering og formulering af undervisningen af fx juniorkonfirmander og konfirmander.

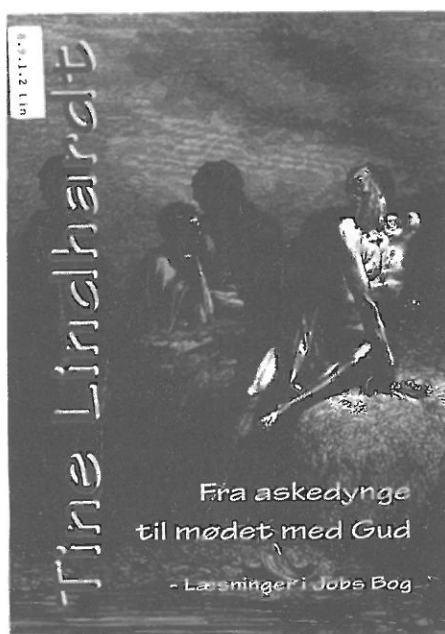

Aage Brandt: Hvor går man hen når man går bort, Danske Bedemænd 2001, 32 sider

En lille, nydeligt illustreret neutral oplæsningsbog for mindre børn, højst 10 år, om, hvordan Tut og Tobias oplever onkel Arnes sygeleje, dødsfald og begravelse. Den vil nok være bedst som optakt til samtale i hjemmet, men kunne måske bruges på samme måde i indledende konfirmationsforberedelse (selv om det måske var endnu bedre at bruge det mere kirkeligt målrettede kapitel om bedstefars død og begravelse i J.Kr.Krarup med fleres "Nu skal I bare høre"). Et godt initiativ af Danske Bedemænd.

Tine Lindhardt: Fra askedyngel til mødet med Gud – læsninger i Jobs Bog, UNITAS FORLAG 1999, 64 sider.

Tine Lindhardts bog er anvendelig til kirkelig voksenundervisning. Lidelsens problem, sådan som det fremstilles og diskuteres i Jobs Bog, er her lagt til rette, så man kommer godt rundt om emnerne, der her er fordelt i ni afsnit. Er lidelsen Jobs skyld, Guds skyld eller hvad? Emnerne præsenteres klart og næsten slagfærdigt, så læseren forstår, hvad det drejer sig om. (Et af mange eksempler: "...Job har leget kong gulerod, mener vennerne, og på den måde meldt sig ud af fællesskabet...det tager de andre nu konsekvensen af ved at sige: Du er...så anderledes, at du ikke kan være med her...det er janteloven, der er på færde..." s.33). Der er valgt nogle karakteristiske passager ud fra Jobs Bog, og de følges op af "spørgsmål til overvejelse", der nok skal sætte gang i enhver studiekreds. - Jobs Bog er som bekendt bygget op af et handlingsforløb i flere akter, omkranset af en rammehandling (kapitel 1, 2 og 42), der forklarer hvordan Jobs skæbne hænger sammen med et væddemål i himlen, og hvordan Jobs skæbne vender sig til det bedre, ja det bedst tænkelige. Her er det selve handlingsforløbet uden rammehistorie, der står i centrum, men meget fint tages ramme-

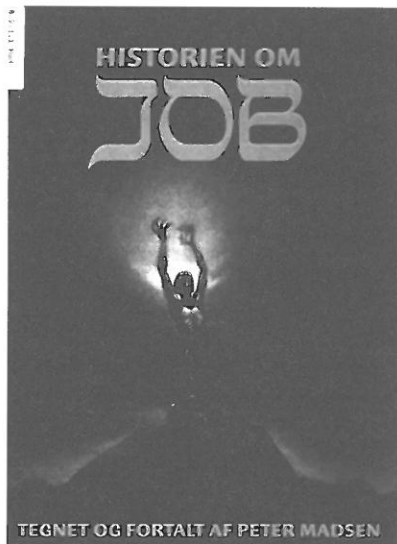
fortællingen op i det sidste afsnit, der først kommenterer rammehandlingens lykkelige afslutning og så rammehandlingens begyndelse, samtalen mellem Gud og Satan. På den måde får vi til sidst overvejet det vigtige forhold mellem Gud og Satan ("Satan er nok en del af livet – men det er kun en underordnet del. Og der er altid mere at sige end det. – For Gud har fat i den lange ende", s.63). Og Jobs-fortællingens pointe kridtes klart op: "'Fat mod, for dine ulykker betyder ikke, at Gud har vendt sig fra dig eller at du er lukket ude fra livet" (s.63).

Bogen er ikke stor, men det skyldes de irriterende små bogstavtyper. Køb den endelig til studiekredsen, den er alletiders – men husk at anskaffe x antal forstørrelsesglas!

Gertraud Finger: Børns sorg, Socialpædagogisk Bibliotek, Gyldendalske Boghandel 2001, 156 sider

En grundig, men også ganske konkret bog om børns sorg og om hvordan man forholder sig til den - blandt andet med mere eller mindre velvalgte ord. Ordvalget omkring sorg og tab – det er et område, hvor sjælesorg og pædagogik går over i hinanden. (Gertraud Finger underviser da også på en pædagogisk højskole i Tyskland). Hun kommenterer bl.a. den vanskelige sprogbrug omkring døden ved at advare mod at bruge udtryk som "sove ind", "Gud har taget ham til sig", "er taget på en lang rejse", "er gået bort" osv. (s. 60 ff) Den slags udtryk kan give børnene frygt for at sove og for Gud og forvirrer desuden deres begreber om dødens endegyldighed! Kald tingene ved rette navn – og vær heller ikke blufærdige over for det religiøse univers (her mærkes det, at det ikke er en dansk bog!). Se her især afsnittet "Børn, sorg og spørgsmålet om Gud", s. 69 ff. Bogen er velegnet som baggrundslæsning for undervisere, der arbejder med dødens og sorgens problematik, og som vil vide noget om sorgens faser og om børns forskellige forståelsesniveau. Her er hjælp at hente til at strukturere og formulere undervisningen.

Historien om Job, tegnet og fortalt af Peter Madsen, Peter Madsen og Det Danske Bibelselskab, 1999, 104 sider.

Jobs Bog er uomgængelig, når man beskæftiger sig med bibelske tankegange om sorg og tab, lidelse og død. Men kan man virkelig omsætte tanker og argumenter til tegninger? Det kan Peter Madsen! Og forventningerne hos læseren er jo store, hvis man har set de fremragende tegninger i "Menneskesønnen" og dennes velovervejede tekstuddrag. Forventningerne skuffes da heller ikke – næsten ikke da, for brugen af bogen er begrænset, og dens pointer diskutabel. Hvordan kan bogen bruges i undervisningssammenhæng? Det er helt afgjort en bog til hjemmelæsning for deltagere i en studiekreds, der arbejder med Jobs Bog eller med lidelsens problem. Teksten fylder (for?) meget i bogen – og billederne spiller fint sammen med ordene. Det er sort, og det er gruopvækkende – vi gyser for flodhesten og Livjatan, ja et billede på s. 29 får én til at mindes Dorés skræmmende fremstilling af syndfloden! Modsat viser andre billeder overvældende storhed og skønhed, se fx side 74-75, hvor den lillebitte Job står over for morgenrøden, havet og Orion! - Hvad er så

konklusionen på handlingen ifølge Peter Madsen? Han nævner loyalt den gode slutning i kapitel 42, men, som han siger: "der er nu altid nogen, der skal overdrive" (s.103). I stedet for slutter han med to andre pointer: den terapeutiske: (om Job: "Noget havde ændret sig i ham" (s.101) og den human-religiøse: "Tilbage står historien om en ulykkelig mand, ramt af prøvelser. Men også en stædig mand, der ikke gav op. En mand, der tilsidst mødte Gud" (s.104). Tja...

Lars Björklund og Bernt Eriksson: Barnet i mötet med livets mörka sidor, Verbum, Stockholm 2000, 56 s.

"En fireårig pige fulgtes med sin farmor til farfars grav. Pludselig spurgte pigen: Hvor langt nede ligger farfar? Farmor forsøgte at svare, så godt hun kunne, men pigen fortsatte: Er farfar blevet skelet nu? Farmor svarede oprigtigt på, hvordan det var med det, og pigen lyttede. Lidt efter sagde hun: Gad vide, hvordan farfar har det i himlen"

To erfarne sygehuspræster har udgivet en koncentreret, men letlæst bog om børns møde med livets mørke sider, anskueliggjort med en lang række konkrete eksempler som f.eks. ovenstående. De korte kapitler kommer fint rundt om emnerne, samler op på emnet med små oversigter og afsluttende sammenfatninger. Titlerne på bogens kapitler giver et godt indtryk af indholdet: Hvordan vi ser på barnet – Hvad rejser eksistensielle spørgsmål hos barnet – Barnet og døden – Barnet i sorg – Barnet og det onde – Barnet og Gud – Hvordan håndterer barnet livets mørke sider – Håbets forudsætninger.

Forfatterne har fin sans for udviklingen i børns forståelse og i deres sociale, fysiske og psykiske reaktioner over for tilværelsens svære spørgsmål. De betoner bl.a. kirkens fortællinger og ritualer som "hjælp til at gestalte livets gådefuldhed".

Uden at virke docerende giver forfatterne mange gode iagttagelser og konkrete forslag ud fra hovedsynspunktet, som afslutter bogen: "Håbets grund er kærligheden. Den kærlighed, som bekræfter barnet, ser, hører og svarer. Alt arbejde med børn handler i sidste ende om dette. At se og vove at dele, i kærlighed til barnet. Af dette kan en håbefuld fremtid føres".

Der er ikke så mange bøger om dette emne, så hvis man kan tage skridtet over den sproglige tærskel, er der indsigt og hjælp at hente i Björklunds og Erikssons bog.

- er et tidsskrift til inspiration for alle i kirken forskellige former for undervisning.
- praktisk hjælp til det pædagogiske arbejde i menigheden og det kirkelige børne- og ungdomsarbejde.
- undervisningsmodeller til brug for børn, unge og voksne.
- forslag til andagter og gudstjenester
- teologisk-pædagogisk information.
- anmeldelser og omtale af nye undervisningsmaterialer og litteratur med relevans til det pædagogiske arbejde i kirke og menighed.

Udgivet af EPS

Evangelisk Pædagogisk Samvirke er en sammenslutning af en række folkekirkelige organisationer, der er involveret i kirken forkyndelse og undervisning. Formand: Mariane Sloth.

Medlemmer af EPS

Dansk Bibelskole. De samvirkende Menighedsplejer. Det danske Bibelselskab. Diakonhøjskolen. Diakonisse-huset Sankt Lukas Stiftelsen. Diakonissestiftelsen. FDF. KFUK-spejderne i Danmark/De grønne pigespejdere. KFUM og KFUK i Danmark. KFUM-Spejderne i Danmark. KFUMs Idrætsforbund i Danmark. Kirkefondet. Kirketjenesten i Danmark. Menighedernes Daginstitutioner. Sammenslutningen af IM og KFUM/K skoler. Unge Hjem Bevægelsen i Danmark.

Redaktion

Ruth Bjerrum og Lars Højland (ansvh.), Arne Kristophersen, Anna Johnsen, Kristian Brogård, Christina Smith, Inger Hørup. Redaktionssekretær: Grethe Jørgensen, Smounevej 7B, 8410 Rønde, tel. 86372409.

Sats og layout: Poul Abildgaard.
Tryk: Specialtrykkeriet Viborg

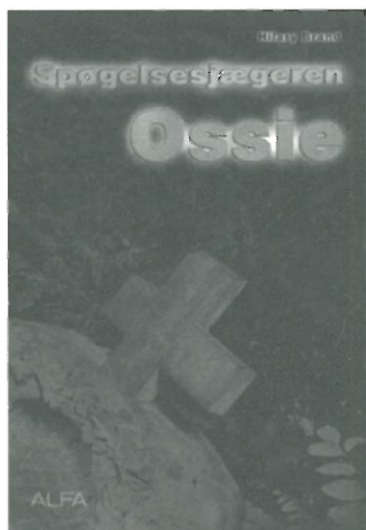
Abonnement

Årsabonnement (4 numre)
kr. 145,-. Løssalg kr. 45,-
Giro 8 05 53 51.
Henvendelse: Jette Christensen, RPC.
e-mail: jc@rpc.dk

Evangelisk Pædagogisk Samvirke
c/o Religionspædagogisk Center
Frederiksberg Allé 10 A
1820 Frederiksberg C
Tlf.: 33 24 92 50 (Man-tors: 10-16; fred: 10-15)
Homepage: www.rpc.dk

Besøg Kirken Underviser
www.kirken-underviser.dk

DEN GODE HISTORIE

Spøgelsesjægeren Ossie

Denne bog er noget så sjældent som en ungdomsbog, der med udgangspunkt i nogle unges hverdag formidler væsentlige kristne temaer – uden løftede og moraliserende pegefingre. Det er en spændende (til tider uhyggelig) og morsom bog om venskab og mobning, liv og død, fjendskab og forsoning. Ideel til højtlesning for et konfirmandhold med efterfølgende samtale om nogle af bogens temaer.

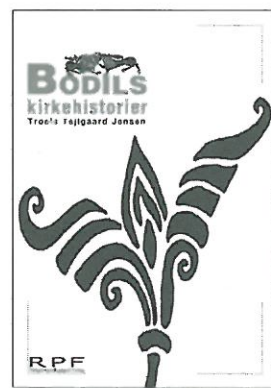
Hilary Brand: *Spøgelsesjægeren Ossie*

Forlaget ALFA – kr. 198,-

Bodils kirkehistorier er en tidsrejse fra 1100-tallet til i dag – en spændende beretning om pigen Bodil, der sendes ud på rejser i kirken tid og rum. »Med denne lille bog fortælles kirkehistorien. Det er nyt, og det er fantasifuldt, men alligevel sagligt velfunderet« skrev Folkeskolen. Bogen kan læses af større børn og er særdeles velegnet til oplæsning for juniorkonfirmander og konfirmander.

Troels Tejlgaard Jensen: *Bodils kirkehistorier*

RPF - Religionspædagogisk Forlag – kr. 135,-

Bestil bøgerne hos:

R P C
RELIGIONSPÆDAGOGISK CENTER

Frederiksberg Allé 10 A, 1820 Frederiksberg C – Telefon: 33 24 92 50 – www.rpc.dk